

סקירת ספרים

New media and innovative technologies

Edited by Tal Samuel-Azran & Dan Caspi

Beer Sheva: Ben Gurion University Press, 2008, 295 pages

שיזף רפאלי*

ספרם הערוך החדש של טל סמואל-עזרן ושל דן כספי הוא אסופת מאמרים שכותרתה "מדיה חדשים וטכנולוגיות חדשניות". הספר מהווה תרומה חשובה ופורצת דרך לחשיבה על אמצעי תקשורת חדשים בזירת התקשורת. יש בספר מאמרים חשובים, פרי עטם של חוקרים ברחבי העולם, רבים מהם ישראלים, העוסקים במדיה שונים ובטכנולוגיות שונות אגב הישענות על מתודולוגיות שונות ומנקודות מוצא והשקפה שונות מאוד.

מלאכתו של מבקר ספר שהוא אסופת מאמרים אינה תובענית כמו מלאכתם של עורכי הספר, אבל תפקידו של המבקר, כמו תפקידם של עורכי הספר, הוא למצוא ולהדגיש חוט שני המחבר את חלקיו השונים, המארגן את הרעיונות לכלל תמונה רחבה והמפיק לקחים שיעניינו את הקורא, ישליכו על המציאות ועל תפיסתה ויעשירו את הידע האנושי או את הביקורת. אינטגרציה עמוקה שכזאת, פרי עטם של העורכים, איננה קיימת בספר. אולי בגלל השונות הגדולה מאוד בין הכותבים, בגלל הרקע שלהם, בגלל המתודולוגיות וסוגי המדיה שהם חוקרים בחרו העורכים להשאיר את הבמה לכותבים ולכתיבתם ולא הציעו מבנה מארגן, השוואה, סינתזה או סכמה, חוץ מעמודי תקציר אחרים במבוא. ואולי הסיבה נעוצה בחדשנות של הנושא. העורכים השקיעו, כך נראה, מאמץ רב בגיוס הכותבים ובבחירת הפרקים, וכנראה גם בעריכת הפרקים עצמם. התוצאה נראית לעין: הכתיבה מעניינת, מושכת ומעשירה. נעשתה גם מלאכה ראויה לציון לעורך

* ד"ר שיזף רפאלי הוא פרופסור בבית הספר למוסמכים במנהל עסקים וראש המרכז לחקר

חברת המידע באוניברסיטת חיפה (sheizaf@rafaeli.net).

את הכותבים לשלב בכתיבתם התייחסות לסוגיות פרקטיות ולעולם העשייה התקשורתית. בכך שאפו העורכים, וסייעו בידם הכותבים, לבנות גשרים של שיתוף פעולה בין המחקר והעוסקים בו ובין היוצרים. שילוב שכזה נחוץ בחקר התקשורת בכלל ובשדה של מדיה חדשים שבהם נעשית בימים אלה עבודת העיצוב והיצירה בפרט. לא מאוחר לייצר חיבורים הדוקים יותר בין המחקר ובין המעשה באופן שהמחקר יזין את המעשה ולא רק ימדוד, יתאר ויבקר אותו.

במאמר הפותח את הספר מתאר גבי וימן את אתרי האינטרנט של החיזבאללה ואת פעילותם במהלך מלחמת לבנון השנייה. וימן מנתח את תפקודם של כלי תקשורת אלה בתוך אקולוגיה רחבה יותר: תחנות טלוויזיה, תחנות רדיו, סוגי עיתונות וגופי דברור. וימן מוליך את התיאור של התכנים אל ניתוח האפקט של הלוחמה הפסיכולוגית ואל ההכרזה של "מנצח" במלחמה הזאת. לעומת התוצאות הפיזיות של הלחימה בקיץ 2006 שהיו מסוג אחד, התמונה התפיסתית נצבעה בצבעים אחרים, בעיקר באלה שבחר החיזבאללה. בלוחמה הפסיכולוגית וימן מכתיר את החיזבאללה כמנצח. הוא משייך את היכולת להשיג ניצחון כזה, "צריכה תודעתית" אם תרצו, לכמה תכונות של מדיה חדשים. אלה, על פי וימן, נמצאים ברגולציה פחות תובענית, ועל כן הם יכולים לנצל לטובתם פיצול וריבוי של ערוצים וכן קלות תנועה. וימן מזהה סוג של התכנסות (convergence) שבה המדיה החדשים מקרינים על תוכניהם של המדיה הוותיקים והמוסדיים יותר, ובכך מייצרים מכפיל עוצמה של שכנוע.

במאמר האחרון שבספר מצטרף צבי רייך אל המסורת של חקר אמצעי תקשורת בהקשר של תקלה או של חידלון. כמו הטלפון והעיתון, שתפקודם ותפקידם נחשפים יפה במיוחד בימים של שביתה או לאחר שרפה, רייך מתחקה באופן יצירתי אחר התלות של עיתונאים באיתורית כאשר ניטלת מהם באחת הפונקציונליות שלה. המחקר המתואר הוא מינוף מוכשר ומעניין של הזדמנות. השדה וההתפתחויות (במקרה זה, הפסקת שירות מטעם הספק כדי לתמוך במאמצי גביית חוב) מעמידים לרשות החוקר הזדמנות רק בתנאי שהחוקר ערני, זריז ונבון דיו כדי לעשות בהם שימוש. אבל רייך לא רק ניצל את ההזדמנות לאסוף נתונים, אלא הוא גם "הרים את הכפפה" והציע ניתוח מרחיב ומכליל של התוצאות: משמעות הממצאים על אודות החסר הזמני בטכנולוגיה ספציפית כאשר לחסרים אחרים בטכנולוגיה אחרת וכאשר ליחסים בין מדיה שונים באקולוגיה התקשורתית של מקצוע העיתונות.

יש בספר שדרה תמטית מרכזית המשותפת לכל המאמרים, למעט הראשון והאחרון. שמונת המאמרים שבמרכז הספר עוסקים ברצף המשתנים הבאים: השתתפות, מוטיבציה, תגמולים וסיפוקים, שייכות ותודעה קולקטיבית. כל המשתנים האלה עוסקים באופנים שהקהל מעצב את המדיום ובתנאים להיווצרות

עיצוב שכזה. שאלות אלה הן השאלות המרכזיות של עולם התקשורת החדשה. אם נקרא את כל המאמרים האלה יחד, נראה שלמרות שהם עוסקים בטכנולוגיות שונות מאוד זו מזו (IPTV Web, Second Life, טלפונים סלולריים ומשחקי וידאו) ובקהלים שונים מאוד אלה מאלה (נוער ומבוגרים, משתמשים במקום ציבורי או פרטי, בעבודה או בחוג המשפחה), ולמרות שהם ניגשים למלאכת המחקר מנקודות זינוק תאורטיות ומתודולוגיות שונות מאוד זו מזו, יש להם סיפור משותף. עורכי הספר כותבים בפסקה הרביעית של המבוא שהספר בוחן את המדיה החדשים ואת הטכנולוגיות החדשניות ואת השפעתם על החברה. תיאור זה יאה למאמר הראשון והאחרון בספר, והרבה פחות – לשמונת המאמרים שבמרכזו. נראה ששמונת המאמרים האלה מתמקדים בעיקר בכיוון ההשפעה ההפוך: איך החברה ורכיביה מעצבים את המדיה החדשים, את תוכניהם ואת חוויית השימוש בהם? יש למדיה החדשים תכונות של דה-מיסטיפיקציה, לעתים נטייה לחזור לרכיבים מסוימים של תקשורת המונים, אבל בעיקר יש להם תכונות הקשורות לאקטיביות של משתמשיהם. שמחתי לראות שהספר והמאמרים בו הצליחו להמריא לבחינת התכונות הללו מפרספקטיבה רחבה, חוצת מקומות, זמנים וטכנולוגיות ספציפיות.

המשתנים הפסיכולוגיים והחברתיים, בעיקר אלה שבאזור הספר שבין הממדים הפסיכולוגיים והחברתיים של משתמשי המדיה החדשים, הם המעניינים ביותר. הספר מציג את פרוּתיה של עבודה מצוינת הבאה לידי ביטוי בדיון בבחינתם של משתנים אלה ובניתוח האופנים שהסדרים, התכונות והמגבלות של מדיה שונים נמצאים באינטראקציה עם המשתנים הפסיכולוגיים והחברתיים. כך הוא הדיון במאמריהם של Lev-On (על היתכנותו של שיתוף הפעולה המקוון), של Raban & Harper (על מוטיבציות למתן מענה מקוון) ושל פישר (על השיח המגדיר את יחסי הייצור והקניין בסביבה אינטרנטית) באשר למוטיבציות של הקהל ליצור את התוכן בסביבות המוגדרות כסביבות שתוכנן נוצר בידי משתמשים. כך גם בסדרת הפרקים המדווחים על הסיפוקים ועל השימושים של משתמשי טלוויזיה מבוססת אינטרנט (סוני), בפרק על אודות העולמות הווירטואליים (Sivan), בפרק על אודות משחקי הווידאו (Apperley), בפרק על אודות הטלפון הסלולרי (Aguado & Martinez) ובפרק על אודות השימוש ברשת בידי בני נוער, ילדי עולים מברית המועצות לשעבר, לצורכי עיצוב וגיבוש של זהותם בתהליך בתר-הגירה (Elias). פרק זה הרשים אותי במיוחד. הוא מתאר אנשים חדשים בארץ חדשה העושים שימוש במדיה חדשים כדי לצרוף מציאות ועצמיות חדשות ולהקרינן אותן בחזרה לרשת כדי שגם אחרים יעשו בהן שימוש. יש לי שלוש תגובות מינוריות, שכל אחת ואחת מהן היא בגדר הצעה יותר משהיא ביקורת. ראשית, אני מציע לשקול אם ספר זה הוא יותר על "מדיה

חדשים" ופחות על "טכנולוגיות חדשניות"; ואם כן, אולי יש כאן הזדמנות לספר נוסף בסדרה? שנית, אני מציע עוד לשאול על המדיום שנבחר להוצאה לאור של המאמרים האלה: מדוע ספר על מדיה חדשים, ולא מדיה חדשים על מדיה חדשים? ושלישית, אני שואל אם נכון היה שספר זה ייכתב באנגלית (והביקורת עליו בעברית), ואם צפויה מהדורה עברית; האם לא היה עדיף שהספר ייכתב לקהל עיקרי דובר עברית ולחתור לביקורת באנגלית שתגיע לקהל רחב יותר? שלוש התגובות האלה יכולות להיתפס כקטנוניות, ואני מתנצל מראש, אבל אולי הן מספקות הזדמנות לחשוב על מדיה חדשים מזווית אחרת.

כאשר לתגובה הראשונה, ראיתי בספר יותר "מדיה חדשים" ופחות "טכנולוגיות חדשות" באמת. למרות שכותרתו מבטיחה עיסוק בטכנולוגיות כאלה, הנה למעט העולמות הווירטואליים, נושא מאמרו של ישע סיון, נדמה לי שכל הטכנולוגיות המדוברות הן בנות למעלה מעשר שנים, ואפילו הטמעתן ואימוצן בידי קהלים רחבים הם כבר עניין של שנים רבות. הטלפון הסלולרי, דף הווב (web) ובוודאי האיתורית ("ה"ביפר") ומשחק הווידאו כבר אינם טכנולוגיות חדשות. אפשר אפילו לשאול אם הם עדיין מדיה חדשים. צריך להתחיל להתכונן לכך שטכנולוגיות אלה והמדיה המשמשים להן מצע ייקראו "מדיה" ותו לא, ואילו המדיה הוותיקים (עיתון, רדיו וטלוויזיה) הם שיזכו לתווית תיאור מיחדת: מדיה ישנים? מדיה עבשים? מנגד, יש מקום לעסוק בטכנולוגיות חדשות באמת שרבות מהן אינן זוכות לאזכור כאן. הטכנולוגיות החדשות באמת של המאה ה-21 כוללות חידושים המעניינים במיוחד את מי שעוסק בחקר התקשורת וחושב עליה. הביטוי שניתן בספר זה לרשתות החברתיות, כמו Facebook, Linked-In ודומיהן, לטכניקות היצירה של קבוצות משנה על אודותיהן ולמתודולוגיות המידול והחקר הסטטיסטי שלהן, הוא קטן יחסית לגודלן האמתי.

התגובה השנייה נוגעת לעצם השימוש של הספר במדיה חדשים ובטכנולוגיות חדשות. זהו ספר מודפס, וככזה תכניו אינם נגישים בצורה אלקטרונית מרוכזת. זאת חולשה של פרסום בכלל, אך כאשר לספר העוסק במדיה חדשים זאת בעיה מהותית בפרט, הצהרה ערכית ונושא שארצה לבקר. האם סנדלרי המדיה החדשים רשאים להלך יחפים? ספרים מודפסים הם מדיום מכובד, התופס מקום מכובד ומרכזי וארוך שנים בארכיונים ובגלריות של אמצעי ההפצה והדיאלוג המדעי. מכובד ויקר – כן. יעיל ומוצדק? לא ודאי. כבר ברור לכול שהספר המודפס איננו מושלם, ושלהלופות המוצעות לו יש יתרונות, אם לא עדיפות. הספר המודפס יקר ומגושם, והתכנים שבו נגישים פחות אך יקרים יותר. האם לא הגיע הזמן שיהיה לגיטימי לצפות, אולי אף לדרוש, נגישות אלקטרונית לחומר אקדמי? כמי שהקים את אחד מכתבי העת המדעיים המתושאלים המקוונים הראשונים אני נושא צלקות של מלחמת ההצדקה, של הוויכוחים הבלתי פוסקים ואפילו של

ההתרסות והעלבונות שזכו להם מי שהאמינו לפני עשרים שנה שפרסום מדעי צריך להכיר ביתרונות המדיה החדשים ולעשות בהם שימוש. אמנם עוד תיחקר ותיכתב ההיסטוריה של השמרנות ושל ההתנגדות האוטומטית, ואף הראקציוניזם, של גורמים במסד הפרסומים המדעיים הנתמכים בידי תעשיית ההוצאה לאור, אבל חלקים נבחרים מן הפרק ההיסטורי הלא כל כך מפואר הזה כבר מאחורינו. מרבית כתבי העת וכמעט כל התפוקה המדעית כבר נמצאות בצורה מקוונת ונגישות לכל דכפין ברשת. ספרים רבים בתחום רואים אור לראשונה בצורה דיגיטלית, וממילא – בפתירות לשימוש חינם. זאת כבר לא בושא. כך לדוגמה, רק בשנה האחרונה יצאו לאור ספרו של יוחאי בנקלר, *The Wealth of Networks*, והספר הערוך בידי עזי ברק, *Psychological Aspects of Cyberspace*, כל ספריו של Larry Lessig וכל הסדרה הערוכה בידי Joseph Turow. איך קורה אפוא שספר זה יוצא לאור בפרסום מודפס ואינו זמין בחיפוש דיגיטלי מלא? העורכים כותבים במבוא לספר שהשראה לתכניו ניתנה מקבוצת המדיה "בורדה", שנתנה את שמה גם ל"מכון בורדה" וכנראה גם תמכה בהוצאתה לאור. קבוצת "בורדה" דווקא עשתה לעצמה שם בזכות הגמישות שלה להיערך לזמנים החדשים, לעדכן את אחזקותיה, לעבור ממתכונת מגזינים מודפסים אל ערוצים חדשים. אולי אותה קבוצה תיחלץ גם לסייע בהעלאת ספר זה לרשת ובהנגשתו לקהל רחב בהרבה מקהלו של ספר מודפס ולשימושים מגוונים בהרבה גם כן.

התגובה השלישית והאחרונה עוסקת בישראליות (החלקית) של הספר ושל המחברים שבו. אם זהו ספר שזיקתו הישראלית איננה מוסתרת, מדוע לא יהיה זמין בעברית? התלבטתי בשאלה אם הספר הוא ישראלי או אוניברסלי. שני עורכיו והמחברים של שישה או שבעה מעשרת פרקיו הם ישראלים. נושאי הפרקים וחלק לא קטן מן הנתונים שנאספו בפרקים האמפיריים שופכים אור על פרספקטיבות תקשורתיות ישראליות מקומיות: עלייה וקליטתה, החיזבאללה ותאטרון הטרור וכן התנהגותם של עיתונאים ישראליים בתנאי מצוקה ומחסור. בגלל הלוקליות הזאת דווקא, ועוד יותר מזה – בגלל המאמרים ונושאייהם דווקא, תכנים אלה שבאסופה זו צריכים לעשות את דרכם אל תוך תכניות הלימודים של תלמידי תקשורת בישראל. הדבר יקרה בוודאות גדולה בהרבה וישרת קהלים גדולים יותר, אם התכנים יהיו זמינים (גם) בעברית.

